

”Barbaariset riitit ja oudot menot” Antiikin roomalaisten näkemyksiä kelttien uskonnosta

Tässä artikkelissa esittelen antiikin roomalaisten käsityksiä kelttien uskonnosta. En edes aio ottaa kantaa siihen, miten paljon tai vähän roomalaisten käsitykset vastasivat ns. historiallista todellisuutta. Pohdin pikemminkin roomalaisia ja heidän kuvaansa kelttien uskontoelämästä kuin kelttejä itseään¹.

Otsikon sitaatti ”barbaariset riitit ja oudot menot” on vapaa suomennos roomalaisen runoilijan Lucanuksen säikeistä, joissa hän kuvaa kelttien uskontoa: ”ja te, druidit, laskettuanne aseenne palasitte barbaarisin riitteihin ja pyhien toimitusten nurjaan tapaan” (Lucanus, *Pharsalia* 1.450–451: *Et vos barbaricos ritus morem-que sinistrum / sacrorum, Dryadae, positis repetitis ab armis*).² Lucanuksen luonnehdinnat runoteoksessa *Pharsalia* sisältävät ne olennaiset piirteet, jotka toistuvat roomalaisten kirjoittajien käsityksissä kelttien uskontoelämästä. Lucanus tuntee joidenkin kelttiläisten jumalien nimiä sekä mainitsee druidit, joista hän käyttää muotoa *Dryadae* ja jotka hän yhdistää kreikkalaisiin metsänymfeihin, dryadeihin. Nämä druidit oleilevat lehdoissa ja luolissa ja opettavat sielunvaellusta. Nämä opit sielunvaelluksesta ovat runoilijan mielestä erehdystä, mutta niihin uskovat ovat onnellisia erehdyksessään, koska tällöin he ovat vapaita kuoleman pelosta (Lucanus, *Pharsalia* 1.453–454; 1.454–457; 458–460). Hän myös toteaa, että druidien tietämys jumalista on oikeastaan tietämättömyyttä (Lucanus, *Pharsalia* 1.452–453).

Lucanus nostaa esiin kelttiläisen uskontoelämän erityispiirteenä ihmisuhrit ja korostaa kelttiläisen uskonnon outoutta ja raakuutta. Gallialaiset lepyttävät ankaraa Teutatesta hirvittävällä verellä – todennäköisesti viittaus ihmisuhreihin – ja hiruista Esus-jumalaa kolkoilla alttareilla. He kunnioittavat alttarilla Taranista, joka ei ole skyyttiläistä Dianaa lempeämpi (Lucanus, *Pharsalia* 1.444–446: *Et quibus inmitis placatur sanguine diro / Teutates horrendae feris altaribus Esus / et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae*). Skyyttiläinen Diana eli Tauriin Artemis on antiikin kirjallisuudessa toistuva viittaus ihmisuhreihin, sillä antiikissa vallitsevan käsityksen mukaan myyttisinä aikoina Tauriin Artemille oli suoritettu ihmisuhreja. Runokiehen voimakkaat ilmaukset korostavat kelttiläisen uskonnon kauhistuttavuutta.

¹ Artikkelin perustuu esitelmään Suomen kelttologisen seuran seminaarissa 5.11.2005.

² Ks. myös Lucanuksen kuvaus kelttien pyhän lehdon tuhoamisesta (*Pharsalia* 3.399–451). Lucanuksen runoteos *Pharsalia*, joka tunnetaan myös nimellä *Bellum civile*, kertoo roomalaisten sisällissodista. Nimi *Pharsalia* viittaa Farsaloksen taisteluun, jossa Julius Caesar voitti Pompeiuksen joukot vuonna 48 e.a. Lucanus (39–65 j.a.a.) oli stoalaisen filosofi Seneca nuoremman veljen-

Roomalaisten suhteet keltteihin

Antiikin kreikkalaiset ja roomalaiset tulkitsivat keltit yhdeksi ryhmäksi tai kansaksi yhden kielen ja sen murteiden perusteella. Kreikkalaiset kutsuivat heitä nimityksillä *keltoi* ja *galatai*, roomalaiset puolestaan yleensä nimityksellä *Galli*, mutta myös kreikkalaisilla lainasanoilla *Celtae* ja *Galatae*.³ Keltit olivat yksi niitä kansoja tai heimojen ryhmittymiä, joiden kanssa roomalaiset olivat hyvin varhain tekemisissä, sotaisesti mutta myös rauhanomaisesti. Roomalaisten oma historiankirjoitus korostaa vihollisuuksia erityisesti Pohjois-Italian kelttien kanssa Gallia Cisalpinassa, Po-joen laaksossa. Roomalaisten suhde Pohjois-Italian keltteihin oli traumaattinen, sillä roomalaisen historiankirjoituksen mukaan gallialaiset hyökkäsivät Roomaan ja valtasivat sen Capitoliumia lukuunottamatta vuonna 387 e.a.a.⁴ Gallialaisia kohtaan tunnettu pelko, *metus Gallicus*, leimasi roomalaisten suhtautumista keltteihin.⁵ Roomalaisten seuraava kohtaaminen kelttien kanssa oli Gallia Transalpinassa, nykyisen Ranskan alueilla, ensin nykyisen Provencen alueella (Gallia Narbonensiksessa eli Gallia Provinciassa) ja myöhemmin, Julius Caesarin aikana 58–52 e.a.a, pohjoisempaan, kun Caesar valtasi Gallian ja osan Britanniaa. Varsinainen Britannian valtaus alkoi kuitenkin vasta Claudiuksen aikana vuonna 43. Keltit olivat siis roomalaisten mielissä pitkään viholliskansa, ja tällä oli oma vaikutuksensa myös kuvaan heidän uskontoelämästään.

Roomalaisten suhde muihin uskontoihin

Roomalaisia on perinteisesti pidetty suvaitsevaisina ja sallivina suhteessaan valloitetujen kansojen uskonnollisiin traditioihin.⁶ Mielestäni roomalaisten suvaitsevaisuutta ei pidä erehtyä romantisoimaan tai modernisoimaan, sillä heidän suhtautumistaan muihin kansoihin voidaan parhaimmillaan luonnehtia lähinnä pragmatistiseksi joustavuudeksi ja vallanpitäjien käytännön reaali politiikaksi. Vallanpitäjät sallivat erilaisien uskontojen ja kulttien harjoittamisen valloittamillaan alueilla. Roomalaisilla ei kuitenkaan ollut mitään yhtenäistä poliittista linjaa suhteessa val-

poika ja teki itsemurhan osallistuttuaan salaliittoon keisari Neroa vastaan. Tommasi Moreschini (2002, 182–183 ja 2005, 143–144) esittää, että, vaikka Lucanus saattoi tietää jotakin kelttien uskonnosta, hän käyttää antiikin kirjallisuudessa laajalle levinneitä kliseitä korostaakseen roomalaisten ylemmyyttä.

³ *Galatai* asettuivat 270-luvulla e.a Vähän-Aasiaan seudulle, jota antiikissa alettiin heidän mukaansa kutsua Galatiaksi.

⁴ Vuoden 387 e.a.a. Rooman hävityksestä syntyi myytti roomalaisessa historiankirjoituksessa, jossa gallialaisten päällikön Brennuksen nimi liitettiin Rooman hävitykseen. Brennus-niminen kelttipäällikkö esiintyy myös kuvauksissa Delfoin hävityksestä 279 e.a.a. Williams (2001, 166) katsoo Delfoin hävityksen vaikuttaneen kuvaan Rooman hävityksestä.

⁵ Tätä pelkoa ja roomalaisten gallialaisviholliskuvaa analysoi Kremer (1994, 62–66).

⁶ Esimerkiksi vielä Chadwick (1993, 26–42: 29) toteaa: ”the maximum of social cohesion was achieved by serene toleration”.

loitettuihin kansoihin, vaan käytännöt saattoivat vaihdella huomattavasti eri alueilla ja eri tilanteissa.⁷

Roomalaisten vallanpitäjien suvaitsevaisuudella oli rajansa ja sallittujen ja kiellettyjen tapojen ja rituaalien harjoittamisen rajoja määriteltiin lainsäädännössä. Eräät kultit, joihin vallanpitäjät aluksi olivat suhtautuneet vihamielisesti ja epäluuloisesti, sallittiin myöhemmin ja jopa otettiin mukaan roomalaiseen uskontosysteemiin; esimerkiksi Magna Materin kultti nivottiin osaksi valtiollisen uskontoa. Myöhäisen tasavallan aikana ja keisarikaudella Bacchuksen kultti ja Isiksen kultti, joita roomalainen eliitti tasavallan aikana halveksi ja jopa piti uhkana järjestyneelle yhteiskunnalle, vähitellen löysivät paikkansa roomalaisten hyväksytyjen kulttien joukossa.⁸

Roomalaiset vallanpitäjät eivät hyväksyneet kaikkia uskonnollisia liikkeitä. Suhtautuminen vaihteli eri aikoina, ja uskontoasiat nivoutuivat poliittisiin kiistoihin, lojalsuuskysemyksiin, roomalaisten keskinäisiin valtataisteluihin ja erilaisiin kriiseihin. Välillä jokin uskonnollinen suuntaus tai kulttikäytäntö jäi sallitun ulkopuolelle: tiedämme esimerkiksi roomalaisten vallanpitäjien epäluuloisesta ja välillä vihamielisestä suhtautumisesta kristinuskoon, juutalaisuuteen ja druideihin. Juutalaisten ja druidien tapauksessa vihamielisyys ja epäluulo vierasta uskontoa kohtaan yhdistyivät poliittisten kumousten pelkoon ja epäluuloon. Nämä pelot olivat vallanpitäjän näkökulmasta ymmärrettäviä, sillä eri puolilla valtakuntaa syntyneissä mellakoissa ja kansannousuissa, joissa vastustettiin roomalaista valtaa, oli toisinaan johdossa paikallinen uskonnollinen johtaja.

Historiankirjoittaja Tacitus (55–120 j.a.a.) yhdistää druidit valtakunnan vuoden 69 kriisiin. Tänä nk. neljän keisarin vuonna, kun Nero syöstiin vallasta, Rooma oli sisäisten valtataistelujen takia kaaoksessa. Kaiken lisäksi Rooman Capitoliumilla riehui tulipalo (joka ilmeisesti sai alkunsa vahingossa eikä siis ollut tarkoitussellisesti sytytetty). Tacitus (*Historiae* 4.54) kertoo, että druidit ennustivat tämän merkitsevän jumalten vihaa, Rooman tuhoa ja Alppien pohjoispuolisten kansojen eli gallien nousua maailman valtiaksi. Tacituksen kertomus kertoo ennen kaikkea roomalaisten peloista ja traumaista. Capitoliumilla syttynyt tulipalo muistutti heitä gallien vuonna 387 tekemästä Rooman hävityksestä. Saman vuoden 69 aikana muutamat gallialaiset heimot ja germaaniheimot kapinoivat roomalaisia vastaan. Kapinan johtajat olivat ainakin päällisin puolin roomalaistuneita, sillä heillä oli roomalaiset nimet ja Rooman kansalaisuus. Osa gallialaisista pysyi lojaleina roomalaisille ja osallistui kapinan kukistamiseen.

⁷ Yleensäkin viime aikojen tutkimuksessa (esim. Lintott 1993) on korostettu roomalaisen hallintosysteemin epäyhtenäisyyttä ja sekavuutta aikaisempaan tutkimukseen verrattuna, jossa Rooman valtakunnan hallintoa on tarkasteltu varsin anakronistisesti modernien hallintoysteemien näkökulmasta.

⁸ Tätä Rooman uskontokehitystä ovat käsitelleet mm. Beard, North & Price 1998, North 1979, North 1992 ja Wardman 1982.

Druidit

Kuuluisin kuvaus gallialaisten uskontoelämästä on Julius Caesarin selonteko teoksessa *Gallian sota* (16.13), jossa hän tulkitsee druidit vaikutusvaltaiseksi pappisluokaksi. Druidien tehtävänä on huolehtia jumalallisista asioista (*rebus divinis*) ja niin julkisista kuin yksityisistäkin uhreista sekä tulkita uskonnollisia toimituksia (*religiones*). Lisäksi he toimivat tuomareina. Heillä on yksi korkein johtaja. Druidit pitävät määrätynä aikana vuodesta istuntoja pyhässä paikassa karnuuttien alueella (keskellä Galliaa, lähellä nykyistä Oriéansia). Caesar pitää druideja oppineitten luokkana ja yhdistää heihin kreikkalaisen kirjaimiston omaksumisen, suullisen perimätiedon ja sielunvaellusoppiin, joka poisti galleilta kuolemanpelon. Tämä teki gallialaiset rohkeiksi taisteluissa (Caesar, *Bellum Gallicum* 16.14).⁹

Sielunvaellusoppi ja pelottomuus esiintyivät myös alussa esittelemäni Lucanuksen kelttikuvauksessa. On arveltu, että Caesarin käsitykset perustuvat ehkä osittain omiin havaintoihin, osittain kreikkalaiseen kirjalliseen traditioon, jonka merkittävään edustaja oli stoalainen filosofi Poseidonios (135–50 e.a.).¹⁰ Roomalaiset ja kreikkalaiset kirjoittajat arvelivat, että druidien oppi sielun kuolemattomuudesta ja sielunvaelluksesta olisi periytynyt pythagoralaisilta. Esimerkiksi 300-luvulla kirjoittanut historioitsija Ammianus Marcellinus (*Res gestae* 15.9.7) vielä toistaa ajatuksen, että druidit, joita hän kutsuu sanalla *Drysidæ*, opettivat sielun kuolemattomuutta ja tukeutuivat Pythagoraan auktoriteettiin.¹¹

Plinius vanhempi (23–79 j.a.a.) mainitsee druidit *Luonnonhistoria*-teoksessaan (*Naturalis historia* 16.95.249–251) käsitellessään misteliä kasvien esittelyjen yhteydessä. Druidit, joiksi gallialaiset kutsuvat maagejaan, pitävät pyhimpänä kasvina misteliä (*viscum*) ja tammipuuta (*robur*), jossa se kasvaa. Nämä liittyvät Pliniuksen mukaan druidien riitteihin. Plinius esittää, että druidi-nimitys tulee tammipuuta tarkoittavasta kreikan sanasta (*drys*). Druidit palvovat kuuta ja uhraavat kaksi valkoista härkää tammipuun alla. Valkoisein vaatteisiin pukeutunut pappi (*sacerdos candida veste*) nousee puuhun leikkaamaan kultaisella sirpillä (*falx aurea*) mis-

⁹ Selostaessaan britannialaisten kansannousua vuonna 61 keisari Neron aikana Tacitus (*Annales* 14.30) kuvaa, miten sotajoukon ympärille kerääntyneet druidit valoivat taistelumieltä britannialaisiin huutaen hirveitä kirouksia kädet taivasta kohti kohotettuina.

¹⁰ Poseidoniosksen tuotannosta on säilynyt vain mainintoja muilla antiikin kirjoittajilla, erityisesti maantieteilijä Strabonilla ja historiankirjoittaja Diodoros Sisilialaisella. Poseidoniosksen kirjoituksista ks. Malitz 1983, Piggott (1994, 97 ja 120) katsoo, ettei Caesar ollut 'aivan ajan tasalla' eikä kiinnostunut etnografiasta, vaan lähinnä seurasi antiikin historiankirjoitukseen kuuluvaa perinnettä, johon kuului sijoittaa väliin kansa- ja maantieteellisiä kuvauksia. Kremerin (1994, 203) mukaan etnografiset kuvaukset eivät todennäköisesti sisältyneet Caesarin senaatile vuosittain lähettämiin sotareportteihin, vaan Caesar lisäsi ne myöhemmin toimittaessaan *Gallian sotaa* kokonaisuudeksi.

¹¹ Ajatus druidien kuolemattomuuskäsitysten periytymisestä pythagoralaisilta esiintyy mm. Diodoros Sisilialaisella (*Bibliothēke historike* 5.28.6).

teliä, jonka uskotaan edistävän hedelmällisyyttä ja auttavan lääkkeenä kaikkiin myrkkyyhin. Kuvauksensa lopuksi Plinius toteaa, että niin suuri on kansojen *religio* usein mitättömissä asioissa: *tanta gentium in rebus frivolis plerumque religio est*.

Pliniuksen kansojen uskontoelämästä käyttämän termin *religio* voi suomentaa uskonnoksi, mutta myös tunnollisuudeksi, kunnioitukseksi, jumalienpeloksi tai hurskaudeksi. Pliniuksen halveksiva sävy kuvaa hyvin roomalaisen eliitin suhtautumista muiden kansojen uskontoihin ja kansanomaisiin uskontomuotoihin. Roomalaiset kuvasivat suhdettaan muihin kansojen uskontoihin ja vieraisiin kultteihin usein käsitteillä *religio* ja *superstitio*. *Religio* voi tarkoittaa paitsi pyhiä asioita ja toimituksia, myös tunnollisuutta, velvollisuudentuntoa, sopimusta ja valaa. Yleensä roomalaiset viittasivat sanalla *religio* omaan uskontoonsa, joka heidän mielestään oli kaikista uskonnoista ylivoimaisin¹², mutta toisinaan myös muiden kansojen uskontoja saatettiin kutsua *religioksi*, kuten Plinius edellä. *Superstitiolla* roomalaiset kirjoittajat usein viittasivat kielteisessä sävyssä muiden kansojen uskontoihin ja oman uskonnollisen tradition piirissä halveksittuihin kansanomaisiin tapoihin ja uskomuksiin.¹³ *Superstitio* käännetään usein taikauskoksi. Tacitus (*Historiae* 4.54.4) kutsui druidien uskonnollisia toimituksia joutavaksi taikauskoksi, *superstitio vana*.

Ihmisuhrit ja magia

Caesar esittää *Gallian sodassa* (16.6) että druidit uhrasivat jumalilleen ihmisiä, lähinnä rikoksista tuomittuja. Joillakin gallialaisilla oli suunnattoman suuria jumalankuvia, joiden sisällä he polttivat ihmisiä. Ihmisuhrit olivat vakiintuneet kiinteäksi osaksi roomalaisten keltrikuvaa tasavallan ajan lopussa ja keisarikaudella, sillä ihmisuhrin mainitsevat Caesarin lisäksi myös esimerkiksi Lucanus, Plinius, Tacitus, Pomponius Mela, Cicero ja Livius (*Ab urbe condita* 38.47).¹⁴ Cicero (*Pro Fonteio* 31) toteaa, että gallialaiset luulivat, että jumalia parhaiten lepytettiin ihmisten verellä. Tacitus (*Annales* 14.30) kertoo, että, kun roomalaiset kukistivat britannialaisten kansannousun vuonna 61, he hävittivät ”julmille taikauskoisille menoille pyhitetyt lehdot”. Tacitus selittää, että britannialaisten uskonnon mukaan oli näet oikein peittää alttarit sotavankien vereen ja tiedustella jumalien tahtoa ihmisten sisäilmysten avulla. Pomponius Mela (*De chorographia* 3.18) kertoo gallien olevan taikauskoisia (*superstitiosi*) ja niin hirmuisia (*immanes*), että he uskovat ihmisen olevan paras ja mieluisin uhri jumalille.

¹² Näin esimerkiksi Cicero, *De haruspicum responsis* 19.

¹³ *Superstitio* ei kuitenkaan ollut aina ollut välttämättä pejoratiivinen, vaan oli viitannut henkilökohtaiseen uskontoon julkisen uskonnonharjoituksen, *religion*, vastapainona. *Religion ja superstitio* vaiheista antiikissa, ks. Sachot (1991, 355–394) ja Kahlos 2006 (tulossa).

¹⁴ Ihmisuhrin mainitsevat myös kreikkalaiset Strabon, *Geografia* 4.4 ja Diodoros Sisilialainen, *Bibliothēke historike* 5.32.6 lähteenään todennäköisesti Poseidonios.

Ihmishuirit olivat toistuva topos antiikin kirjallisuudessa poliittisten vastustajien mustamaalaamisessa tai vieräiden kansojen kuvauksissa.¹⁵ Roomalaiset halusivat nähdä ihmishurit ei-roomalaisena ilmiönä, vaikka roomalaiset itse olivat virallisen julkisen uskontonsa puitteissa suorittaneet ihmishuhreja erilaisissa kriisitilanteissa, erityisesti puunilaisotien aikana. Esimerkiksi vuonna 216 e.a.a roomalaiset uhrasivat kaksi gallialaista ja kaksi kreikkalaista hautamalla nämä elävinä (Livius *Ab urbe condita* 22.57.6). Myös roomalaisten verisiä gladiaattoritaisteluesityksiä voidaan pitää eräänlaisina ihmishuhreina, vaikka roomalaiset eivät niitä tällaisiksi mieltäneetkään, ainakaan myöhäisen tasavallan aikana ja keisarikaudella.

Roomalaiset kirjoittajat leimasivat druidien uskonnolliset toimitukset magiaksi. Magiaan viittasivat ennen kaikkea druidien ihmishurit, joiden katsottiin olevan magian tunnuspiirre. Edellä mainitussa kuvauksessa Plinius vanhempi kutsuukin druideja maageiksi (*magi*). Valtiovallan kiellot osallistua druidien menoihin liittyvät tähän magiaksi leimaamiseen, sillä magian harjoittaminen oli kielletty roomalaisessa lainsäädännössä aina tasavallan ajoista myöhäiseen keisarikautteen saakka.¹⁶ Keisari Augustus kielsi osallistumisen druidien toimintaan Rooman kansalaisilta. Myöhemmin osallistuminen kiellettiin Gallian provinseissa keisari Tiberiuksen ja/tai keisari Claudiuksen aikana. Claudiuksen todettiin hävittäneen gallialaisten keskuudesta perin pohjin druidien julmat epäinhimilliset menot (Suetonius, *Vita Claudii* 25.5). Plinius vanhempi (*Naturalis historia* 30.4.13) kirjoittaa: ”Magia joka tapauksessa vallitsi Gallian provinseissa ja aivan meidän aikoihimme saakka. Sillä vasta keisari Tiberiuksen hallinto nujersi heidän druidinsa ja tämän lajin enustajat ja parantajat (*hoc genus vatum medicorumque*). ... Vielä nykyään Britannian hulluudessaan harjoittaa magiaa niin suurin menoin, että voisi luulla Britannian opettaneen magian persialaisille”. Sitten Plinius lisää juhlavasti, ettei voida edes laskea miten suuressa velassa maailman kansat ovat roomalaisille siitä hyvästä, että roomalaiset ovat lakaisseet pois nämä hirveydet eli ihmisen uhraamisen.¹⁷ Roomalaiset esittivät kelttien uskonnon raakalaismaisena ja halusivat nähdä itsensä maanpiirin rauhoittajina ja kesyttäjinä. Gallialaisen uskonnon raakalaismaisuus paitsi korosti omaa sivistystä, myös oikeutti roomalaisen vallan, joka puhdisti maanpiirin ihmishuhreista. Roomalla oli ennaltasinetöity tehtävä kesyttää ja yhdistää villit bar-

¹⁵ Esimerkiksi syytökset ihmishuhreista olivat osa Catiinan mustamaalausta tasavallan ajan lopussa (Sallustius, *Coniuratio Catilinae* 22.1–2). Kreikkalaisessa kirjallisuudessa ihmishurit yhdistettiin mm. taurilaisiin, skyytteihin, keltteihin, lusitanialaisiin ja albanialaisiin. Roomalaisessa kirjallisuudessa puolestaan viitattiin karthagolaisten, gallialaisten, juutalaisten ja kristittyjen suorittamiin ihmishuhreihin. Kristityt kirjoittajat vuorostaan syyttivät polyteististen uskontojen harjoittajia ihmisten uhraamisesta. Rives (1995, 69–70) analysoi ihmishuhriteeman käyttöä antiikin keskustelussa barbaarisuudesta ja sivistyksestä. Ks. myös Grottanelli (2000, 276–292).

¹⁶ Tästä esim. Barb (1963, 105) ja Beard, North & Price (1998, 372).

¹⁷ Pliniuksen kohta liittyy pitkään pohdintaan magiasta, jonka hän arvelee tulleen Persiasta Rooman valtakuntaan.

baarikansat roomalaisen rauhan alaisiksi. Uskonnollisten tapojen pehmentäminen oli osa roomalaisten suurta tehtävää.¹⁸

Roomalaiset vallanpitäjät halusivat siis esittää ja nujertaa druidit magiikan harjoittajina.¹⁹ Varhaisen keisarikauden kirjoittajat antavat ymmärtää, että druidien menot hävitettiin perin pohjin, mutta, kuten edellä näimme, vuonna 69 druidit nousivat esiin ennustuksineen. Druidit esiintyivät myös 200-luvun tapahtumista kertovassa 300-luvulla kirjoitetussa historiategoksessa *Historia Augusta*, jossa druidien ja druidinaisten kerrotaan lausuneen ennustuksia yksittäisistä keisareista, näiden tuhoutumisesta tai valtaannoususta.²⁰

Bibliografia

- Barb, A.A. 'The Survival of Magic Arts'. *The conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*. Ed. A. Momigliano. Oxford: Clarendon Press, 1963, 100–125.
- Beard, M., J. North & S. Price. *Religions of Rome I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Buchheit, V. 'Einheit durch Religion in Antike und Christentum'. *Chartulae. Festschrift W. Speyer*. Münster: Aschendorf, 1998, 36–43.
- Chadwick, H. 'Christian and Roman Universalism in the Fourth Century'. *Christian Faith and Greek Philosophy in Late Antiquity. Essays in Tribute to George Christopher Stead*. Eds. L.R. Wickham, C.P. Bammel & E.C.D. Hunter. Leiden: Brill, 1993, 26–42.
- Grottanelli, C. 'Ideologie del sacrificio umano'. *Rites et espaces en pays celte et méditerranéen. Étude comparée à partir du sanctuaire d'Acy-Romance*. Rome: École Française de Rome, 2000, 277–292.
- Kahlos, M. 'Religio and superstitio – Retortions and phases of a Binary Opposition in Late Antiquity'. *Athenaeum* tulossa 2006.
- Kremer, B. *Das Bild der Kelten bis in augusteische Zeit: Studien zur Instrumentalisierung eines antiken Feindbildes bei griechischen und römischen Autoren*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994.
- Lintott, A. *Imperium Romanum: Politics and Administration*. London: Routledge, 1993.
- Malitz, J. *Die Historien des Poseidonios*. München: C.H. Beck, 1983.

¹⁸ Vergiliuksen *Aeneis* (esim. 12.830) on hyvä esimerkki roomalaisten itseymmärryksestä maailman valtina. Plinius vanhemman (*Naturalis historia* 3.39.93) mukaan roomalaisten maailmanvallan saavutuksia oli kerätä kansat kanssakäymiseen ja sivistykseen (*conloquia et humanitatem*) ja pehmentää uskontoelämä (*ritusque molliret*). Roomalaisten käsityksistä yhtenäisyydestä ja uskonnosta, ks. Buchheit (1998, 36–43, erityisesti 36).

¹⁹ Beard, North & Price (1998, 341) arvioivat, että nämä yritykset pikemminkin saattoivat vahvistaa druidien omaa identiteettiä.

²⁰ *Historia Augusta, Vita Aureliani* 44.3–5 kertoo keisari Aurelianuksen kysyneen ennustuksia druidinailta: *consuluisse Druidas; Historia Augusta, Vita Severi Alexandri* 60.6 kertoo druidinaisen ennustaneen keisari Alexander Severuksen tuhon: *mulier Druias exclamavit Gallico sermone; Historia Augusta, Vita Cari* 14.2 kertoo druidinaisen ennustaneen Diocletianukselle tämän keisariksi tulon: *Druiade quadam muliere; Druias dixisse fertur. Historia Augusta* on keisarielämäkertojen kokoelma, joka kulkee kuuden 200- ja 300 -lukujen taitteessa eläneen kirjoittajan nimissä, mutta nykytutkimuksen teos on todennäköisesti yhden kirjoittajan tuotos 300- ja 400 -lukujen vaihteesta. Keisarielämäkertoja pidetään yleensä varsin epäluotettavina lähteinä, mutta nämä maininnat ainakin viestivät kirjoittajan kiinnostuksesta druideihin.

- North, J. 'Religious Toleration in Republican Rome'. *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 25/1979, 85–103.
- North, J. 'The development of religious pluralism'. *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*. Eds. J. Lieu, J. North & T. Rajak. London: Routledge, 1992, 174–193.
- Rives, J. 'Human sacrifice among pagans and Christians'. *Journal of Roman Studies* 85/1995, 65–85.
- Piggott, S. *The Druids*. London: Thames and Hudson, 1994 (1968).
- Sachot, M. 'Religio – superstitio'. *Revue de l'Histoire des Religions* 208/1991, 355–394.
- Tommasi Moreschini, C.O. 'Lucan's Attitude towards Religion: Stoicism vs. Provincial Cults'. *Lucan im 21. Jahrhundert*. München – Leipzig: K.G. Saur, 2005, 130–154.
- Tommasi Moreschini, C.O. 'Lucan's Treatment of Celtic Religion: Ethnographic Interests and Ideologic Purposes'. *Dieux des Celtes. Études Luxembourgeoises d'histoire et de science de la religion* vol. 1. Eds. Ternes, C.M. & H. Zinser. Luxembourg: Association Européenne pour l'Etude Scientifique des Religions 2002, 181–219.
- Wardman, A. *Religion and Statecraft among the Romans*. London: Granada, 1982.
- Williams, J.H.C. *Beyond the Rubicon: Romans and Gauls in Republican Italy*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Abstract

This article discusses the Roman conceptions of Celtic religious life. Thus, it does not take any stand on whether these ideas had any equivalency in historical reality. Instead, the Roman attitudes towards Celtic religion are analysed as a part of the Roman image of the Celts as an enemy. Furthermore, the Roman views, for example, on Druids are set within the ethnographic tradition of Graeco-Roman literature. Human sacrifice was one of the most widespread ideas connected with the Celts in Graeco-Roman literature. In the Roman discussion on civilization and barbarity, human sacrifice was always an attribute of the other and it was regarded completely un-Roman. Mainly because of its connection with the human sacrifice, Celtic religion was labelled and consequently suppressed as magic. When depicting the ferocity of the Gauls and human sacrifice of the Druids, the writers of the Roman elite underlined Roman superiority and the pre-eminent role of the Romans as the tamers of the savage barbarians and the benefactors of humankind.